

આ પુસ્તક વિશે થોડુંક...

પ્રિય વાચક,

તમે આ મુલાકાત સંગ્રહ હાથમાં લીધો છે એનો અર્થ એ છે કે તમને આપણી ભાષામાં, એમાં છપાતાં અખબારોમાં, એ અખબારોમાં છપાતા સમાચારોમાં અને લેખોમાં, એ સમાચારો આપતા પત્રકારોમાં અને પત્રકારત્વના ક્ષેત્રમાં રસ છે. એનો અર્થ એ પણ થાય છે કે સમાજમાં અને લોકશાહી રાજ્યવ્યવસ્થામાં અખબારો જે ભૂમિકા ભજવે છે એમાં તમને રસ છે અને એ બાબતે તમે સજાગ તેમજ સતર્ક છો. આ માટે તમે અભિનંદનને પાત્ર છો.

આ વાર્તાલાપો કરવાનું બીજ ૨૦૨૧-૨૦૨૨માં ગુજરાતી અખબારી પત્રકારત્વના દ્વિશતાબ્દી વર્ષ દરમ્યાન નંખાયું. ભારતની કોઈ પ્રાદેશિક ભાષાનું અખબારી પત્રકારત્વ ૨૦૦ વર્ષ પૂરાં કરે એ ઘટના આવી રહેલા સમયમાં ઇતિહાસના પાને આલેખાશે. તો આ ઐતિહાસિક સમયગાળાનો અને એ દરમ્યાન કાર્યરત પત્રકારો શું અનુભવે છે અને કેવી રીતે કામ કરે છે એનો એક દસ્તાવેજ કેમ તૈયાર ન કરવો? બસ, અહીંથી શરૂ થયો આ પ્રકલ્પ. એનો કેટલો વિસ્તાર કરવો અને ક્યાં એની સીમા બાંધવી એ નિર્ણય કરવાનું કામ સૌથી કપરું હતું. ધીમેધીમે એનો આકાર બંધાતો ગયો અને આખરે ત્રણ-ચાર વર્ષની મજલ પછી ગુજરાતી અખબારી પત્રકારત્વના પ્રતિનિધિ કહેવાય એવા સંવાદોનું આ પુસ્તક તૈયાર થયું. જેમની સાથે વાર્તાલાપો કરવાનું ધાર્યું હતું તે પૈકી ઘણાખરા વાર્તાલાપો થઈ શક્યા, અલગ અલગ કારણસર કેટલાક વાર્તાલાપો ન થવા પામ્યા. પણ પુસ્તકનો પીંડ બંધાતો ગયો એમ એ વિશ્વાસ બેઠો કે આ સમયગાળાના પત્રકારત્વનું સ્પષ્ટ ચિત્ર રજૂ કરે એટલું સમાવેશક આ કામ થયું છે.

આ પુસ્તકમાં ગાંધીયુગીન પત્રકારત્વના અભ્યાસુ અને એ ધરોહર પર ચાલનાર પત્રકારો છે તો સાથે એવા નવયુવાન પત્રકારો છે જેમણે એ યુગને માત્ર પુસ્તકના પાને વાંચ્યો છે. અહીં સક્રિય પત્રકારત્વમાં ન હોય છતાં પત્રકારત્વના શિક્ષણ ક્ષેત્રે કાર્યરત અને એ રીતે આવૃત્તીકાલના પત્રકારત્વનું ઘડતર કરતાં હોય એવાં વ્યક્તિત્વો પણ છે. અહીં મહિલા પત્રકારોના પ્રશ્નોની ચર્ચા કરતી મહિલાઓ છે. પત્રકારત્વ ક્ષેત્રે સફળ કારકિર્દી રચવા ઇચ્છુક હોય એમને સફળતાની ચાવી મળી રહે એવું રસાયણ પણ અહીંથી કદાચ મળી રહે. અહીં રિપોર્ટિંગના સનસનીભર્યા

અનુભવોની કથાઓ પણ છે. રોચક લાગે એવાં આ ક્ષેત્રનાં કેટલાંક રહસ્યો અને એની અજાણી હકીકતો પરનો પડદો પત્રકારો સ્વયં અહીં ઉઘાડે છે.

દરેક હુન્નરની જેમ જ પત્રકારત્વ ક્ષેત્રે સમય સાથે અનેક પરિવર્તનો આવ્યાં છે. એ પરિવર્તનોમાં ટેકનોલોજીની હરણફાળનો ફાળો મોટો છે. વાંચનના પ્રકારો બદલાયા છે. પત્રકારત્વના અનેક પ્રકારો વિકસ્યા છે અને એકથી વધુ પ્રકારના પત્રકારત્વમાં કાર્યરત એવા પત્રકારો હવે આપણી પાસે છે. વળી ગુજરાતમાં પત્રકારત્વનું વિધિવત્ શિક્ષણ આપતી સંસ્થાઓનો ઉદભવ અને વિકાસ થયો એ પણ નોંધપાત્ર ઘટના છે.

સબળ સમાચાર માધ્યમો લોકશાહીનો પાયો છે, તેથી જ એને અંગ્રેજીમાં લોકશાહીની ‘ફોર્થ એસ્ટેટ’ અને ગુજરાતીમાં ‘ચોથી જાગીર’ કહી છે. ભારતમાં તેમજ વિશ્વના કેટલાક દેશોમાં સમાચાર માધ્યમોની સ્વતંત્રતા સામે અનેક પડકારો સમયાંતરે ખડા થયા છે, જેની ગવાહી ઇતિહાસ પૂરે છે. ગુજરાતી ભાષાનાં અખબારોમાં કામ કરતા ચોથી જાગીરના જાણતલ, આ સંદર્ભે શું અનુભવે છે અને શું વિચારે છે? એમનું કર્તૃત્વ આ સંદર્ભે કેવું રહ્યું છે? આ બાબતો તપાસવાનો પણ આ એક પ્રયત્ન છે.

અહીં તમારી સમક્ષ મૂકેલા લગભગ બધા જ વાર્તાલાપો ટેલિફોન દ્વારા રેકોર્ડ થયા છે. એ કાર્ય કરતાં કરતાં દેખાયું કે અખબારી પત્રકારત્વની બરસો વર્ષની યાત્રાના પરિપાક રૂપ ગુજરાતી ભાષા પાસે કંઈકેટલા ઊર્જાવાન, નિષ્ઠાવાન અને પ્રતિભાશાળી પત્રકારો છે. એ બધા પૈકીના કેટલાક જ અહીં રજૂ થવા પામ્યા છે. જે પત્રકારોએ મારી સાથે સહજતાથી વાર્તાલાપો કર્યા અને જેમના થકી આ પુસ્તકને નક્કર સ્વરૂપ મળ્યું એ સૌનો ઋણસ્વીકાર કરું છું. જેમની સાથે વાર્તાલાપો ન થઈ શક્યા એ સૌ પત્રકારોને એમના કર્તૃત્વ બદલ સલામ!

આ પુસ્તક તમારા સુધી પહોંચે એ માટે એના પ્રકાશનકાર્યમાં ઉત્સાહથી સહકાર આપનાર ‘ઝેન ઓપસ’ પ્રકાશનના કિરણ ઠાકર પ્રત્યે આભારની લાગણી વ્યક્ત કરું છું.

અંતે, પ્રિય વાચક, ‘ચોથી જાગીરના જાણતલ’ને મળવા તમે આવ્યા છો એનો આનંદ છે, તમને અહીં આદરપૂર્વક આવકારું છું.

અમિત દવે

ફોટોગ્રાફી એક કળા છે, એમાં ટેકનોલોજી ભળે છે. તસવીરો કળાકૃતિ ઉપરાંત પ્રત્યાયનનું સાધન પણ બને છે. એવું કહેવાયું છે કે એક તસવીર એક હજાર શબ્દોનું કામ કરે છે. ફોટોગ્રાફીનો ઉપયોગ જ્યારે પત્રકારત્વના હેતુ માટે થાય ત્યારે એ કળા પત્રકારત્વની એક શાખા બને છે, જેને ફોટો-જર્નાલિઝમ તરીકે હવે આપણે ઓળખીએ છીએ. ગુજરાતી અખબારી પત્રકારત્વ જ્યારે એની દ્વિશતાબ્દી ઊજવી રહ્યું હતું ત્યારે પત્રકારત્વમાં પ્રતિષ્ઠિત ગણાતું ‘પુલિત્ઝર પ્રાઇઝ ફોર ફોટોગ્રાફી’ અમદાવાદના ફોટોજર્નાલિસ્ટ અમિત દવેને એનાયત થયું. અમિત દવે રોઇટર્સની ચાર પત્રકારોની ટીમ પૈકીના એક છે જેમને ભારતની કોરોના મહામારીના વિકટ સમયની ફોટોગ્રાફી બદલ આ ઇનામ પ્રાપ્ત થયું. ભારતમાં ડેલ્ટા વાયરસની કટોકટી દરમિયાન હોસ્પિટલો, રસીકરણ અભિયાન, સ્મશાનભૂમિ જેવાં સ્થળોએ સર્જાયેલી દારુણ, હૃદય હચમચાવનારી ક્ષણોને એમણે એમના કેમેરામાં ઝડપી. અમિત દવે રોઇટર્સમાં પચીસેક વર્ષથી કાર્યરત રહ્યા એ પૂર્વે એમણે ગુજરાતનાં અખબારોમાં પણ કામ કર્યું.

- સન્માન બદલ અભિનંદન. પુલિત્ઝર સન્માન એ વિશ્વનું ખૂબ આદરપાત્ર સન્માન છે. એ મળતાં તમને કેવી લાગણી થઈ?

મને ગુજરાતી હોવાનું ખૂબ જ ગૌરવ છે. એટલે આ ઈનામ એ બધા ગુજરાતીઓ માટે આદર અને સન્માનની વાત છે. પુલિત્ઝર પ્રાઈઝ લગભગ ત્રીસ જુદીજુદી કેટેગરીમાં અપાતું હોય છે. એમાં ફોટોગ્રાફીમાં બે કેટેગરી છે- એક ફીચર કેટેગરી અને બીજી સ્પોટ-ન્યૂઝ કેટેગરી. એમાં અમને ફીચર કેટેગરીમાં એવોર્ડ મળ્યો. ભારતમાં કોવિડ મહામારીની જે પરિસ્થિતિ હતી એના ફોટોગ્રાફ માટે એ એવોર્ડ મળ્યો.

- કોવિડના સમયમાં તમે તમારા ફોટામાં જે ક્ષણો કેદ કરી છે એના વિશે અમને કંઈ કહો. તમે શું જોયું અને શું અનુભવ્યું?

પહેલાં તો હું એમ કહું કે ભગવાન આવી તકલીફો કોઈને ન આપે અને આવી મહામારીઓ ન આવે, કારણ કે લોકોનાં જે દુઃખ-દર્દ જોયાં અને જોયું કે માણસ પાસે બધું જ હોવા છતાં માણસ સાવ લાચાર હતા. લોકો ખૂબ પ્રયત્નો કરતા હતા પણ એમની મર્યાદાઓ આવી જાય. પણ મને એ વાતનો આનંદ છે કે આ કવરેજ કરતાં કરતાં અમે લોકોને સાચી અને સચોટ માહિતી આપી શક્યા અને સાથે લોકોને મદદ પણ કરી શક્યા. દાખલા તરીકે કોઈ પાસે ઓક્સિજનનો ખાલી બાટલો હોય અને એને રિફીલ કરાવવો હોય અને મારી પાસે માહિતી હોય તો હું એમને કહી શકતો હતો કે અમુક જગ્યાએ જાવ તો ત્યાં એ તમને મળી શકશે. ક્યારેક હોસ્પિટલો આગળ દર્દીઓ લાંબી કતારમાં ઊભા હોય ત્યારે કોઈ દર્દીની હાલત ગંભીર હોય તો અંદર જઈને ડોક્ટરને અમે કહેતા કે આ દર્દીની હાલત ખરાબ છે, તમે એમને જલ્દી જુઓ. ત્યારે એ વાતનો આનંદ થાય કે આપણે કંઈ ઉપયોગી કામ પણ કરી શકીએ છીએ.

- અમિતભાઈ, એક ફોટોગ્રાફર કોઈ એક ક્ષણને જુએ અને કોઈ સામાન્ય માણસ એ ક્ષણ જુએ અથવા અનુભવે એમાં ફરક હોય છે. તમે પાડેલા ફોટાની વાત કરું તો ઈંટની ભઠ્ઠીમાં કામ કરતી મહિલાની તસવીર- એ ક્ષણને કદાચ બીજા કોઈએ જોઈ હોય તો એના પર એ ક્ષણની એટલી અસર ન થઈ હોત. એ ક્ષણની તમારી તસવીરને એવોર્ડ મળ્યો. એ સિવાય ઓક્સિજન સિલિન્ડરવાળો જે ફોટો છે, માસ્ક ઉતારતો પેલો

હેલ્થકેર કર્મચારી છે એનો પણ એક ફોટો છે. આ તો માત્ર ઉદાહરણો છે, તમે તો આવા અસંખ્ય ફોટા પાડ્યા છે. દરેક ફોટામાં એક આખી કથા સમાઈ જતી હોય છે.

મારો એક ફોટોગ્રાફ છે જેમાં એક હેલ્થ-વર્કર જે કોવિડનું ટેસ્ટિંગ કરતા હતા, તો હું એમની પાછળ ઘણો સમય ઊભો રહ્યો અને હું જોઈ રહ્યો હતો કે એ ઉનાળાની સખત ગરમી, અમદાવાદમાં ત્યારે ખૂબ ગરમી પડતી હતી, એપ્રિલ મહિનો હતો અને કોવિડ ટેસ્ટ માટે લાઈનો લાગી હોય ત્યારે પોતાની જાતને સાચવવા માટે હેલ્થ વર્કર પોતે પ્રોટેક્ટિવ ગિયર પહેરતા હતા. હવે એમના એ ચશ્માંની આજુબાજુ એટલો બધો પરસેવો થાય. તો મેં એમાં જોયું કે એ બહેન ઝીણી આંખ કરીને જોઈ રહ્યાં હતાં અને આજુબાજુ પરસેવાનાં બિંદુઓ ખૂબ જામેલાં હતાં. ત્યારે મને થયું કે આ બહેન કેટલી નિષ્ઠાપૂર્વક સતત મહેનત કરી રહ્યાં છે. તે જ રીતે એ માસ્કવાળો ફોટોગ્રાફ છે જેમાં એ લોકો ડબલ માસ્ક પહેરી રહ્યા હતા, કારણ કે એ ઝૂંપડપટ્ટીના વિસ્તારમાં કોરોના ખૂબ ફેલાયો હતો. એ હેલ્થ વર્કરે એન-૯૫ માસ્ક પહેરેલો અને એમાંથી જે પસીનો નીતરી રહ્યો હતો અને એ પસીનો એના માસ્કમાં ભરાઈ જતો હતો અને એ શ્વાસ લે ત્યારે એના નાકમાં જતો હતો. એને બહુ તકલીફ થઈ રહી હતી અને એ બાજુમાં જઈને એ પરસેવો સાફ કરી રહ્યો હતો. ત્યારે મને થયું કે આ લોકો જે કામ કરે છે એ ખરેખર સન્માનનીય છે. આ જોવું એ ફોટોગ્રાફર માટે બહુ જરૂરી છે. અને બીજું તમે જે પૂછ્યું મને પુલિત્ઝર પ્રાઈઝ જે ફોટા માટે મળ્યું એમાં એ લોકો ટેસ્ટિંગ કરવા માટે અને વેક્સિનેશન કરવા માટે બધી જગ્યાએ જતા હતા ત્યારે ઈંટના ભદ્ધામાં પણ જતા હતા અને દરેક વ્યક્તિનું ટેમ્પરેચર પણ ચેક કરતા હતા. ત્યાં એ લોકો એક ઉપર એક ઈંટો મૂકીને કાચી ઓરડી જેવું બનાવી દે અને ઉપર પ્લાસ્ટિક ઢાંકીને છાપરું કરે. હવે એમાં આ મહિલા રાજસ્થાની હતાં એટલે એ કહે કે અમે ઘૂંઘટ ખોલીએ નહીં અને કોઈ પુરુષ અંદર ન આવી શકે વગેરે. એટલે હેલ્થ વર્કર એમની સાથે વાત કરી રહ્યા હતા. હું એ જોતો હતો અને સાથે એનું વીડિયો શૂટિંગ પણ કરતો હતો, કારણ કે હું મલ્ટિ-મીડિયા પેકેજ બનાવી રહ્યો હતો. પેલાએ કહ્યું કે હું ટેસ્ટિંગ કરી લઉં. મેં બાજુએથી જોયું તો ત્યાં એક નાની બારી જેવો ગોખલો હતો તો એમાં મેં કેમેરા નાંખીને આ ફોટોગ્રાફ શૂટ કર્યો.